

UDK: 42.71+332.021.8(497.1)" 1960/1970"
izvirni znanstveni članek

Tomaž Ivešić

magister zgodovine, doktorski raziskovalec
(Evropski univerzitetni inštitut,
Oddelek za zgodovino in civilizacijo, Firenze)

Jugoslovansko nacionalno vprašanje in ekonomske reforme v drugi polovici šestdesetih: nerazvitost, integracija in delitev presežka dela

Izvleček: Članek se osredotoča na jugoslovanske ekonomske reforme v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja s posebnim poudarkom na reševanju problema nerazvitosti, gospodarske integracije in delitve presežka dela (profita), s čimer je Zveza komunistov Jugoslavije želela rešiti tudi nacionalno vprašanje. Po začetnih uspehih ekonomske reforme (1965) je končni neuspeh jugoslovanske komunizma silil v drastično decentralizacijo in nove reforme, ki bi privedle do enotnega jugoslovanskega trga. Reforme so bile predmet razprav v zvezni Komisiji za mednacionalne in medrepubliške odnose, kjer so se dogovarjali o investicijah, delovanju Fonda za nerazvite regije, razporeditvi kapitala ter obrisih enotnega jugoslovanskega trga in razreševanju sprotne težave, ki so se pojavljale na poti do tega cilja.

Ključne besede: Zveza komunistov Jugoslavije, ekonomske reforme, nacionalno vprašanje, samoupravljanje, nerazvitost

The Yugoslav National Question and Economic Reforms in the Second Half of the 1960s: Underdevelopment, Integration and the Division of the Labor's Surplus

Abstract: The article is focusing on the Yugoslav reform in the second half of the 1960s with a particular emphasis on the solutions for the problems of underdevelopment, economic integration, and the division of the labor's surplus (profit). With these solutions, the League of Communists of Yugoslavia wanted to resolve the national question as well. After the initial success of the economic reform (1965), the final failure of the latter forced the Yugoslav communists into radical decentralization and new reforms, that would have led to a unified Yugoslav market. The reforms were debated in the federal Commission for Interethnic and Interrepublican Relations, where they discussed investments, the activities of the Fund for the underdeveloped regions, allocation of the capital and the beginning of the integrated Yugoslav market and the solving of the contemporary problems that occurred on the way to reaching the latter goal.

Key words: League of Communists of Yugoslavia, economic reforms, national question, self-management, underdevelopment

Uvod

V (post)jugoslovanski historiografiji obstaja zgrešena interpretacija, da se je jugoslovanski komunistični vrh lotil reševanja nacionalnega vprašanja samo zato, ker je to obstajalo. Pregled arhivskega gradiva Komisije za mednacionalne in medrepubliške odnose (KMMO) pri centralnem komiteju (CK) Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) pripoveduje drugačno

zgodbo. V drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja so se bili jugoslovanski komunisti prisiljeni lotiti korenitih sprememb socialističnega sistema, ustroja države in skupščine, saj so verjeli, da je nerešeno nacionalno vprašanje glavna ovira za vzpostavitev enotne jugoslovanske ekonomije ter enotnega tržišča. Hkrati je bil to čas, ko je bila ideja o zlitju nacij, kakor jo je zapovedoval Lenin, že presežena. Ta je predvidevala enako raven razvoja vseh narodov v vseh vidikih političnega, kulturnega, institucionalnega in ekonomskega življenja. Ker je bila ideja o enotni jugoslovanski naciji, ki bi nastala po zlitju narodov, v letih 1963/1964 opuščena, so jugoslovanski komunisti začeli uporabljati nov koncept, imenovan integracija. Pri slednjem bi se namreč posamezne enote združile v večjo enoto in obdržale svoje specifične, medtem ko bi jih pri zlitju izgubile. Izenačitev ekonomske ravni razvitosti jugoslovanskih regij je bila sicer še vedno ena od prioritet, a so jugoslovanski komunisti sredi šestdesetih let naposled doumeli, da tega cilja ne bodo nikoli dosegli ali pa bodo zanj potrebovali vsaj nekaj desetletij.

Po poti reforme

Že na začetku šestdesetih let je med ekonomisti iz Zagreba in Beograda potekala razprava o potrebnih ekonomskih reformah. »Liberalna«¹ struja znotraj ZKJ je uspela okrepiti svojo

1 Oznaka »liberalen« je v tem članku rabljena za tisto strujo ZKJ, ki je bila z marksističnega zornega kota nagnjena k liberalnejšim ekonomskim reformam, vključno z »odprtim« trgom v Jugoslaviji, ki ga mnogi strokovnjaki imenujejo tudi »laissez-faire socializem«. Toda vsi predstavniki te struje – kakor denimo Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, slovensko, hrvaško in srbsko partijsko vodstvo konec šestdesetih – so bili glede neekonomskih vprašanj (pri političnem pluralizmu, svobodi

veljavo v času, ko je po nekaj letih negotovosti (1961–1963) že kazalo, da bo jugoslovanski predsednik Josip Broz Tito podprl centralistično strujo. Tako je bila še decembra 1964 na 8. kongresu ZKJ napovedana velika ekonomska reforma. (Haug 2012, 170–175) Reformo je vodil Boris Kraigher, ta pa je vključevala drastično prestrukturiranje davčnega sistema, zmanjšanje davčnega bremena podjetij do države in dovoljenje podjetjem, da akumulirajo kapital ter ga vlagajo v naložbe brez zunanjega oz. partijskega nadzora. Skupaj s tem se je odvijala valutna reforma in nujna kontrola cen za zmanjšanje inflacije. (Shoup 1968, 254) Predvsem pri prizadevanjih za bolj odprto tržišče so jugoslovanski komunisti z velikim zanimanjem spremljali leta 1964 začeto ekonomsko reformo Ota Šika na Čehoslovaškem, ki je bila v nekaterih elementih z jugoslovansko reformo tudi sorodna. Šik je namreč prav tako iskal »tretjo pot« med kapitalizmom in stalinističnim centraliziranim socializmom. (Šik 1972) Leta 1965 je tako ZKJ v Prago poslala študijsko skupino. (»ČSSR: Odkriti in prisrčni pogovori«, *Komunist*, 18. 2. 1966, 12)

Za razumevanje obsežnih razprav, ki so sledile začetku ekonomske reforme, sta pomembni dve manjši reformi. Najprej velja omeniti valutno reformo, ki je vključevala devalvacijo dinarja, njegovo konvertibilnost in stabilizacijo. To je bil tudi predpogoj za pridružitve Jugoslavije Splošnemu carinskemu in trgovinskemu sporazumu (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade je bila predhodnica današnje Svetovne trgovinske organizacije), za kar si je prizadevala že od leta 1961 dalje. Toda nesposobnost stabilizacije dinarja in njegove konvertibilnosti v odnosu do tujih valut je na Hrvaškem

govora ipd.) še vedno zelo dogmatski in nič kaj »liberalni«. Zato je oznaka »liberalen« vedno zapisana v navednicah.

vodila k vzponu nacionalizma oz. rabi nacionalnega diskurza v borbi za »svoje« pravice. Hrvaški komunisti so namreč trdili, da Hrvaška trpi zaradi sistema menjalnih obresti. Čeprav so večino tovrstnih prihodkov omogočali turisti na hrvaški jadranski obali, Hrvaška od tega ni imela velikih koristi. Zvezni centralni bančniški sistem se je namreč nahajal v Beogradu, od koder so nadzorovali kar 80 % tujih valut, medtem ko je delež v Zagrebu znašal le 10 %. Ta pereč problem je nato postal eden glavnih argumentov za hrvaško komunistično vodstvo, da je stopilo na pot hrvaške pomladi oz. »maspoka« (»masovni pokret«), s katerim sta Tito in vrh ZKJ opravila leta 1971, ko so bili vsi vidnejši hrvaški voditelji zamenjani. Temu je sledila tudi obsežna kadrovska čistka. (Milivojevic 2013, 1–49)

Druga pomembna reforma je bila povezana z reorganizacijo Zveznega fonda za investicije, ki je bil zadolžen za dve tretjini vseh jugoslovanskih investicij, še posebej tiste, namenjene manj razvitim območjem. Januarja 1964 je bil fond skupaj z republiškimi podružnicami ukinjen. Za kratek čas so financiranje prevzele centralne banke, dokler ni bil februarja 1965 ustanovljen »Fond federacije za kreditiranje privrednog razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i krajeva« (Fond za nerazvite). Z ustanovitvijo fonda je jugoslovansko vodstvo želelo tudi omejiti oz. ustaviti samozadostnost republik, h kateri so sicer težile. Vsaka je imela oz. hotela imeti svojo pomorsko luko, letališče, letalsko družbo, banko itd. (Haug 2012, 188; Milivojevic 2013, V; 35; Ramet 2006, 661)

Preprosti ljudje, v glavnem tisti, ki so živeli na srbsko-hrvaškem jezikovnem območju, so bili prepričani, da bi bilo nekatere republiške institucije bolje ukiniti v prid federaciji ali jih vsaj spojiti v večjo enoto. Eno izmed pisem, ki so jih

gledalci oddaje z gostom Vladimirjem Bakarićem, posvečene mednacionalnim odnosom, v velikem številu pošiljali na TV Beograd, je tako zahtevalo, da se Črna gora priključi Srbiji, Bosna in Hercegovina pa Hrvaški, saj da so administrativni stroški previsoki in neekonomični. V nekem drugem pismu pa je pripadnik Jugoslovanske ljudske armade (JLA) iz Beograda pozival k ukinitvi vseh republiških institucij v tistih primerih, ko ista institucija že obstaja na zvezni ravni, saj da mora delavec za te institucije plačevati 7 dinarjev (federacija in šest republik) namesto enega. (AJ, 507 CK SKJ, Ideološka komisija, šk. K-17, mapa 214, Pisma za TV emisiju, 5)

Pojmi oz. koncepti, ki so določali razprave med letoma 1963 in 1971, so bili: »deetatizacija zvezne države«, »čisti računi med federacijo in entitetami«, ki jim je bilo obljubljen »blaženje kroničnega pomanjkanja investicijskega kapitala«, medtem ko naj bi delavske plače predstavljale »delavsko produktivnost« in ne »sovjetskega zgleda uravnilovke«. (Milivojević 2013, 29) Pričujoče besedilo se tako v nadaljevanju osredotoča na omenjene glavne točke razprav v drugi polovici šestdesetih s posebnim poudarkom na vprašanju nerazvitih območij in vprašanju delitve presežkov dela – oboje je medsebojno tesno povezano. Jugoslovanski komunisti so bili do sredine šestdesetih še vedno mnenja, da bodo mednacionalna trenja z razvojem nerazvitih republik oz. regij izginila. To je bil namreč po Leninovi teoriji predpogoj za stapljanje nacij. (Ivešić 2016, 14–16; 27)

Propad reforme

Ekonomska reforma leta 1964/1965 se je do konca šestdesetih spremenila v pravo katastrofo. Po prvih dveh letih

pozitivnih rezultatov (stabilizacija cen in življenjskih stroškov, zaustavitev inflacije, dvig osebnega zaslužka itd.) se je ekonomska krivulja obrnila navzdol. Boris Kraigher, očetovska figura reforme, se je januarja 1967 smrtno ponesrečil v avtomobilski nesreči. Avtomobilska nesreča pa ni šokirala le njegovih bližnjih in partijskega vodstva, ampak tudi jugoslovansko ekonomijo. Po eni strani ni bilo skupnega soglasja med federacijo in republikami, saj je imel vsak svoj pogled na ekonomske probleme. Vseskozi je bilo treba usklajevati kar sedem različnih mnenj. Ko so se pričele kopičiti težave, predvsem skokovito naraščanje brezposelnosti, so se promotorji reforme (zlasti Kardelj in Bakarić) pričeli od nje odmikati. Medtem pa je struja, združena okrog Svetozarja Vukmanovića Tempa, visokega partijskega funkcionarja in člana izvršnega komiteja CK ZKJ, reformo začela tudi javno kritizirati. (Lorenčič 2010, 262–263)

Jugoslovansko vodstvo je bilo tako prisiljeno sprejeti drastičen ukrep hitre decentralizacije in podrejanja ekonomije nacionalnemu element. Kljub temu je primarni cilj ostal enak – integriran ekonomski sistem, ki bi po načelu samoupravljanja dokončno odpravil socialne razlike. Na neki način bi lahko torej na reforme šestdesetih let gledali celo kot na kontinuiteto, saj naj bi sicer diametralno nasprotna politika vendarle pripeljala do istega cilja. Sredi šestdesetih se je ZKJ že zavedala, da socializem kot tak ne bo samodejno rešil napetosti v mednacionalnih odnosih, kakor so to predvidevali po letu 1945. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 3, mapa 1, steno. bele. KMMO, 21. 9. 1967, 106) Ker je bila enakost načelo, ki je bilo povzdignjeno na najvišji piedestal, je treba dodati, da enakost ni bila razumljena zgolj v socialnem ključu, ampak tudi v kulturnih, jezikovnih, političnih in ekonomskih razsežnostih in odnosih med posameznimi

narodi. Kakor je to leta 1966 v NIN-u (*Nedeljne informativne novine*) argumentiral znameniti bosanski intelektualec in visok partijski funkcionar Enver Redžić, politične enakosti ni bilo mogoče doseči brez ekonomske. (AJ, 507 CK SKJ, Ideološka komisija, šk. K-17, mapa 214, steno. bele. KMMO, 18. 4. 1966, Redžić, NIN, 13. 2. 1966, 191) Ravno slednja je bila najbolj problematična, saj je v večini primerov zajemala tudi nacionalno oz. etnično sliko jugoslovanske države. Ni torej presenečenje, da se je ekonomska skupina KMMO CK ZKJ – ob njej je bila še skupina za kulturo, družbenopolitični sistem in manjšine – izmed vseh štirih skupin sestajala največkrat. Prav tako je bila ekonomska problematika v samem jedru skoraj vseh sestankov komisije. Čeprav se je razpravljalo tudi o drugih zadevah, se je praviloma vedno znova vračalo na ekonomsko problematiko.

Jugoslovanski sistem, ki je bila ustvarjen v petdesetih (vpe-ljava samoupravljanja leta 1952 in sistema komun leta 1955), je hotel zaobiti republike kot (potencialno) problematične nacionalne enote. Socialno-ekonomski odnosi so se tako urejali znotraj komun, manjših samozadostnih lokalnih enot. Partijski funkcionarji so v drugi polovici šestdesetih takšen sistem retrospektivno označevali za »utopijo«, saj ni bil zmožen vzpostaviti integriranega ekonomskega sistema. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 3, mapa 6, sten. bele. KMMO, 30. 5. 1968, 28) Še huje, v prvih dveh desetletjih socialistične Jugoslavije so se socialne razlike celo povečale – in to v sistemu, ki naj bi težil k njihovem zmanjšanju oz. izenačitvi. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 1, mapa 8, steno. bele. KMMO, 10. 11. 1966, 31)

Do sredine šestdesetih »administrativno-etastični« sistem ni bil sposoben vzpostaviti enotnega ekonomskega siste-

ma, saj so bili glasovi za branjenje »nacionalnih pravic«, ki so prihajali iz republik, povzdignjeni prepogosto. Jugoslovansko vodstvo se je torej odločilo za vzpostavitev novega državnega sistema s hitro decentralizacijo in intenzivnejšim samoupravljanjem. Po nekaterih pričevanjih naj bi bila Kardeljeva vizija nove jugoslovanske federacije podobna modelu Evropske ekonomske skupnosti. (Bilandžić 2006, 185) Konservativna struja, ki je temu nasprotovala, pa je poleti leta 1966 s politično eliminacijo notranjega ministra Aleksandra Rankovića odšla s političnega prizorišča. (Budding 1998, 82–88)

Presežek dela

Začetne razprave na temo ekonomskih reform znotraj KMMO segajo že v april 1966. Pričele so se z ostro kritiko srbskega pravnega strokovnjaka za nacionalne manjšine Koče Jončića, ki je trdil, da v ekonomsko manj razvitih regijah na temo ekonomske reforme ni bilo nikakršne razprave. O tem je zahteval širšo razpravo, še posebej o položaju Kosmeta (Kosovo-Metohija), da bi ocenili, ali so se Albanci že preobrazili v moderen industrijsko-delavski razred. To je bilo po njegovem mnenju nujno, saj naj bi bilo položaj madžarske manjšine v Vojvodini napačno enačiti z Albanci na Kosmetu. Madžarski problem naj ne bi bil ekonomski, ampak odsotnost zagotovljene dvojezične administracije, kulturnih pravic in upoštevanje nacionalnega ključa pri administrativnih kadrih, različnih komisijah itd. V Vojvodini so bili namreč Srbi tisti, ki so bili manj razviti oz. imeli slabši socialni status od Madžarov. (AJ, fond 507 CK SKJ, Ideološka komisija, šk. K-17, mapa 214, steno. bele. KMMO, 18. 4. 1966, 13–24)

Predlagane spremembe so vključevale tudi sprejetje dejstva, da so republike enote z lastno nacionalno ekonomijo. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 4, mapa 6, steno. bele. grupe za medjunac. ekonomske odnose, 16. 1. 1968, 6) Visoka slovenska partijska funkcionarka Vida Tomšič je tako na sestanku KMMO trdila, da so si vsi enotni, da je treba presežek dela (profit) prerazporejati. Toda kakor hitro so se pričeli pogovarjati, na kakšen način to doseči, se je pojavilo nacionalno vprašanje. To je bilo povezano z dilemo, kdo lahko razpolaga s prerazporeditvijo presežka dela in kdo je njegov lastnik – republike ali narodi. Tomšičeva je trdila, da je narod tisti, ki je nosilec samoupravne pravice, med drugim pravico odločati o prerazporeditvi, ki pa v vsaki republiki ni homogena. Če se ne prišteva manjšin, kakor je trdila Tomšičeva, to velja vsaj za Slovenijo, Makedonijo in Črno goro. (AJ, fond 507 CK SKJ, Ideološka komisija, šk. K-17, mapa 214, steno. bele. KMMO, 18. 4. 1966, 28) Nacionalizem se je zato okrepil prav v omenjenih republikah, saj je šlo pri njih za vprašanje naroda. To je denimo v Sloveniji odprlo vrata trditvam, da je Slovenija znotraj Jugoslavije de-investirana, medtem ko naj bi bili Slovenci slepi za drugo stran zgodbe – da se je Slovenija okoriščala zaradi nižjih cen surovin in hrane iz nerazvitih regij. Nezadovoljstvo se je vzpostavilo tudi na drugi strani. Nerazvite regije so bile prepričane, da jih Slovenija glede cen izkorišča in zato prosperira. Na takšen način se je po celi državi razširilo nezadovoljstvo. (Ibid., 27–30)

Čeprav se je veliko članov KMMO strinjalo s pogledi Vide Tomšič, da je narod edini, ki ima pravico razpolagati s presežki dela, so bili tudi ti pogledi deležni ostrega nasprotovanja. Predsednik zvezne KMMO Avdo Humo, visok bosanski partijski funkcionar, je bil prepričan, da imajo do razpolaganja pravico le delovni ljudje oz. delovne organizacije. Teze

Tomšičeve naj bi po njegovem vodile k republiškemu etatizmu. (Ibid., 61) Svojo tezo je ponovil tudi dve leti kasneje. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 4, mapa 6, steno. bele. grupe za medjunac. ekonomske odnose, 16. 1. 1968, 15) Argumenti Vide Tomšič so za obravnavani čas precej tipični, saj si je slovenska vlada pod vodstvom Staneta Kavčiča želela zagotoviti čim večji delež slovenskih presežkov dela, ki bi jih nato po lastni presoji investirali.

V času med vlaganjem novih ustavnih amandmajev od leta 1967 dalje in končnim sprejetjem nove ustave leta 1974 je prišlo do okrepitve moči republik, ki so preko Sveta narodov v Zvezni skupščini odločale o državnem proračunu in družbenem načrtu. Najboljša rešitev naj bi torej bila v vzpostavitvi idealnega sistema, v katerem vloge odločevalca nima niti federacija, ki vlada iz državnega centra, niti šesterica republiških elit. Odločitve naj bi bile v rokah proizvajalcev, ki so tudi lastniki presežka dela, ki so ga sami ustvarili. Tako naj bi se proizvajalci – brez partije kot posrednika – med seboj sami dogovarjali, kaj z njim storiti. (AJ, fond 507 CK SKJ, Ideološka komisija, šk. K-17, mapa 214, steno. bele. KMMO, 18. 4. 1966, 78–80) Kakor je februarja leta 1966 v intervjuju za NIN obrazložila Tomšičeva, naj bi to okrepilo tudi delavski razred. (Ibid., intervju Vide Tomšič, NIN, 27. 2. 1966, 174) Toda takšen načrt je bil čista utopija, saj so v novem sistemu, predstavljenem na začetku tega odstavka, republike pridobile tolikšno moč, da mimo njih ni mogel več odločati nihče.

Ekonomski problemi so bili v ospredju tudi na sestanku zvezne KMMO novembra leta 1966, ko so razpravljali o reformah na podlagi pripravljene interne analize stanja. V juliju 1966 je komisija pripravila obsežno (približno sto strani dolgo) analizo ekonomskega stanja z naslovom »Mednaci-

onalni ekonomski odnosi«, ki pa je bila namenjena samo partijski obravnavi. V knjižici sta bila za največja krivca za neuspešno vzpostavitev integralnega ekonomskega sistema označena centralizem in partikularizem. Največja ovira pri vzpostavitvi takšnega sistema naj bi bila neenakomerna razvitost Jugoslavije, obenem pa tudi nacionalistične razprave znotraj republik – kateremu narodu »gre bolje« in kateri »živi« na račun drugega. Na podlagi Kardeljevega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* so dokončno določili, da je le narod tisti, ki ima pravico razporejati presežek dela; ker je narod organiziran v republiko, imajo republike pravico odločanja. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 1, mapa 8, Međunacionalni ekonomski odnosi, 15. 7. 1966, Beograd, 1–40)

Fond za nerazvite

Na novembrskem sestanku leta 1966 je srbski ekonomist Voja Rakić – med letoma 1959 in 1961 je zasedal mesto direktorja ekonomskega raziskovalnega centra pri Inštitutu za družbene znanosti (IDN – Institut društvenih nauka) v Beogradu – predstavil statistične podatke, ki so kazali na slab uspeh investicij v Makedoniji in Vojvodini. Pri slednji je bil razlog v njenem specifičnem statusu, saj je šlo za večinsko agrarno-predelovalni sektor. Kosmet je na drugi strani imel presenetljivih 25 % uspešnosti investicij, kar je bilo precej nad jugoslovanskim povprečjem. Toda zaradi 50 % rodnosti prebivalstva Kosmeta glede na jugoslovansko povprečje 15 % se je uspeh spremenil v katastrofo. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 1, mapa 8, steno. bele. KMMO, 10. 11. 1966, 9–11) Črnogorski ekonomist Boško Glušević je takšen rezultat na enem od naslednjih sestankov KMMO poimenoval »siro-

mašenje siromašnih«. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 5. 7. 1967, 52)

V očeh jugoslovanskih voditeljev bi se ekonomska slika Kosmeta lahko izboljšala, če bi bila rodnost nižja oz. nekje na jugoslovanskem povprečju. Zato so pričeli uvajati izobraževalne seminarje o kontracepciji. Med arhivskim gradivom zvezne KMMO je mogoče najti podatek, da so imeli takšen seminar v Đakovici na Kosovem, ki ga je organizirala Konferenca žensk Srbije. Medtem ko so v Nišu na jugu Srbije kontracepcijo precej uporabljali, je v Prištini sploh niso. Kakor je bilo obelodanjeno na sestanku KMMO, so v Nišu »porabili« vse škatle s kontracepcijo, medtem ko v Prištini niti ene. (AJ, fond 507 CK SKJ, CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 4, mapa 7, steno. bele. grupe za medjunac. ekonomske odnose, 23. 1. 1968, 22)

Novembra 1966 so se skoraj vsi člani zvezne KMMO strinjali, da četudi rešijo ekonomsko problematiko, bodo mednacionalna trenja ostala. To naj bi bili trajni problemi, saj jih tudi v drugih, večjih in bolj ekonomsko razvitih državah niso uspeli rešiti, denimo v Belgiji (konflikt med Flamci in Valonci) in na Čehoslovaškem. Naloga zvezne KMMO je sedaj postala identifikacija konkretnih problemov in pojasnjevanje ljudem, kako razvoj spreminja mednacionalne odnose. Vse ostale težave naj bi reševale ekonomske institucije s svojimi strokovnjaki. V prihodnje naj bi se skušali izogibati prejšnjim napakam, ko je ZKJ dvajset let govorila o enih in istih ciljih, ki pa jih ni uresničila, kar je vodilo do velikega nezadovoljstva med prebivalstvom. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 1, mapa 8, steno. bele. KMMO, 10. 11. 1966, 16–32)

Decembra leta 1966 so člani zvezne KMMO na obeh sestankih, ki so jih imeli, ostajali še naprej precej kritični. Beseda

»kompensacija« naj se ne bi več uporabljala, saj naj bi s tem ZKJ priznavala neenakovreden položaj med republikami – nekatere izmed njih naj bi bile prikrajšane in s tem upravičene do kompensacije. Iz zapisnikov in stenografskih beležk sestankov ni jasno, kako so si integralni ekonomski sistem sploh predstavljali in kako naj bi se ta sistem povezal s svetovno ekonomijo. Veljko Vlahović je predlagal, da je treba jugoslovanski kreditni sistem analizirati, saj da so v zadnjih nekaj letih dali za približno 600 ameriških dolarjev kreditov novo nastalim državam Afrike in Azije. Kot posledica tega so nekateri industrijski sektorji v Jugoslaviji precej trpeli. Precej kritiziran je bil tudi odnos do stalinistične ekonomije, ki je dajala prednost izgradnji velikanskih industrijskih obratov, čeprav je po koncu druge svetovne vojne jugoslovanska partija sama sledila ravno tej politiki. Stalinovemu sloganu »dohiteti in prehiteti« so se odkrito posmehovali, saj Sovjetska zveza nikakor ni mogla dohiteti ZDA. Prav zaradi tega so bili nekateri člani zvezne KMMO prepričani, da Jugoslaviji ne bo nikoli uspelo rešiti vprašanja nerazvitosti določenih regij. Kljub temu je bilo seveda treba strmeti k eliminaciji ekonomskih razlik z uporabo novih tehnologij in sistema samoupravljanja. Čeprav je tranzicija k temu cilju potekala že zadnjih petnajst let, so bili od njega še vedno precej oddaljeni. Medtem sta slovenski politik Ante Novak, v tem času svetovalec Jugoslovanke vlade, in vodilni slovenski partijec Ciril Ribičič kritizirala centralizem in zahtevala »čiste račune« med federacijo in republikam. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 1, mapa 9, steno. bele. KMMO, 2. 12. 1966, 11–53; Ibid., mapa 10, steno. bele. KMMO, 16. 12. 1966, 12; 50–58) Obstajali so tudi glasovi vpijočih v puščavi. Marko Marinović, podsekretar na hrvaškem sekretariatu (ministrstvu) za finance, je bil denimo zelo pesimističen glede uspehov samoupravljanja. Februarja leta 1967 je tako na sestanku

zvezne KMMO dejal: »Ne verjamem, da je samoupravljanje zdravilo, ki se ga daje in predpiše v določenih odmerkih kakor pacientu.« (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1, steno. bele. KMMO, 20. 2. 1967, 27)

Rešitev jugoslovanskih težav bi lahko prišla šele s pomočjo učinkovitejše in pravičnejše delitve presežka dela, za to pa je bil potreben mednacionalni dogovor in učinkovit Fond za nerazvite, ki bi investiral modro. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 25. 4. 1967, 14; 28) Obstajala je tudi zamisel, da bi se Fond za nerazvite preoblikoval v investicijsko banko, za kar sta se najbolj zavzemala Avdo Humo in makedonski partijec Kiro Hadži Vasilev. Banka bi se zgledovala po italijanski investicijski banki. Upravljala bi s presežkom dela in kapitalom podjetij, ki bi imeli interes za naložbe v manj razvitih regijah. Partijci so se celo poigrali z mislijo, da bi podjetjem omogočili, da skozi investicijsko banko sama posojajo drugim podjetjem, ki bi denar potrebovala. To bi bil skoraj idealen sistem, v katerem bi se proizvajalci s pomočjo investicijske banke med seboj sami dogovarjali. Toda niso se mogli zediniti, ali naj se denar posoja z obrestmi ali brez. Dodatno so tudi razmišljali, da bi si država sposojala presežek dela in ga preusmerjala na nerazvita območja. Pri takšni rešitvi so se ozirali čez Atlantik, saj so trdili, da si ZDA izposojajo denar od velikih podjetij in da se s tem ne odločajo za dvig davkov, kar je za nacionalno ekonomijo bolje. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 4, mapa 6, steno. bele. grupe za medjunac. ekonomske odnose, 16. 1. 1968, 45–53)

Vsi predlogi so šli v smeri preprečevanja prerazporeditve kapitala s silo iz centra. Vzorčni primer je vojvodinska agrarna zadruga »Poljuprivredno dobro Srem«. Ker so imeli redni

profit, so dve milijardi dinarjev položili na banko v Sremski Mitrovici. Na podlagi načela samoupravljanja se je kolektiv odločil, da denar porabijo za investicije. Toda partiji so se polastili denarja in ga kar sami razdelili drugim lokalnim organizacijam. Kakor je izpostavil predsednik zvezne KMMO Avdo Humo, je bilo to zelo narobe in bi morali s takšno politiko nemudoma prenehati. Predlagal je, naj bo distribucija presežka dela vnaprej fiksno določena v odstotkih, saj naj bi drugače šlo za krajo. To bi bilo dobro tudi za podjetje, saj bi lahko vnaprej določali investicije in bi tako točno vedeli, kolikšen delež jim bo ostal, kar bi vodilo v hitrejši razvoj in boljšo integracijo v skupni jugoslovanski ekonomski sistem. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 4, mapa 4, steno. bele. grupe za razmatranje problema izgradjivanja društveno-političnega sistema sa stanovišta razvoja medjunac. odnosa, 19. 1. 1967, 56) Ta odločitev je bila glede delitve presežka dela velik preskok v miselnosti ZKJ v primerjavi z desetletjem pred tem. V petdesetih so se denimo v Železarni Jesenice odločili, da bodo presežek dela porabili za investicije. To je vodilo do hudega odpora Komunistične partije Slovenije, ki je delavce nemudoma obtožila »slovenskega nacionalizma«, saj so delavci trdili, da jih s prerazporeditvijo presežka dela žrtvujejo v dobro južnih republik in pokrajin, kamor je šel presežek za nerazvite. (Ivešić 2016, 112) Podobne obtožbe so se pojavljale še sredi šestdesetih, ko so nezadovoljni sloji slovenskega prebivalstva obtoževali slovensko partijsko vodstvo, da v Beogradu prodajajo Slovence. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 25. 4. 1967, 62)

Omenjena zamisel o investicijski banki, podobna tisti v Italiji, je bila nemogoča iz vsaj dveh razlogov. Prvič, v Jugoslaviji je

ena tretjina države pomagala razvijati preostali dve tretjini, medtem ko je bilo razmerje v Italiji obratno. Drugič, Fond za nerazvite je imel proračun (sedemsto milijonov dinarjev) odobren za nadaljnjih pet let. (Ibid., 57–63) Tako je direktor fonda Uroš Vidović trdil, da do leta 1970 ni mogoče spremeniti ničesar. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 5. 7. 1967, 100) Fond je imel velike težave z nakazili denarja, saj so vsa že v začetku zamujala za eno leto, kar je vodilo do tega, da noben načrt ni bil uresničen tako, kakor je bil zastavljen. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 3, mapa 1, steno. bele. KMMO, 21. 9. 1967, 42–43) Znotraj zvezne KMMO so zato prišli do zamisli, da bi si denar za investicije pričeli izposojati v tujini – najverjetneje od Svetovne banke in Mednarodnega denarnega fonda. Šlo je za projekte, ki so bili načrtovani kot investicija v manj razvitih regijah. Toda denar bi moral biti porabljen modro in zadostno. Kakor je julija 1967 na sestanku zvezne KMMO izjavil Krešimir Piškulin, generalni direktor Radiofuzije Zagreb, bi jugoslovanske nerazvite regije potrebovale približno petdeset milijard dinarjev investicij, država pa jih je imela na razpolago le pet. Vprašal se je, kaj tolikšna vsota denarja pomeni za skupni ekonomski trg in cinično dodal, kaj se bo zgodilo z denarjem: »Zopet bo nastalo 87 tovarn za predelavo plastike in mi vsi to vemo.« (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 5. 7. 1967, 73)

Da bi zagotovili več investicij za manj razvite regije, je zvezna KMMO v svojem osnutku resolucije leta 1968, pripravljenem za 9. kongres ZKJ, zapisala, da potreba federacije po investicijah v infrastrukturne projekte v razvitih regijah in republikah ne obstaja več. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 2/4, Prednacrt resolucije o pitanjima međunacionalnih

i medurepubličkih odnosa, 30. 7. 1968, 15) Že leto kasneje je ta odločitev privedla do slovenske cestne afere, ko je slovenski komunistični vrh javno protestiral proti odločitvi zveznega izvršnega sveta, da slovenska načrta investicij za gradnjo avtocestnih odsekov ne vključi v jugoslovanske predloge projektov, ki bi jih z denarno pomočjo podprla Svetovna banka. (Haug 2012, 214–217)

Integriran ekonomski sistem, h kateremu je jugoslovansko vodstvo težilo, se je na nekaterih področjih vendarle začel postopoma uresničevati. Črnogorski ekonomist Boško Glušević je tako trdil, da se je svobodna čezmejna integracija že pričela na dveh območjih. Prvi model je bilo Podrinje, kjer je potekala ekonomska kooperacija ob reki Drini, ki izvira v Črni Gori, teče skozi Bosno in Hercegovino in nato Srbijo. Kooperativa naj bi se pričela nekje na začetku leta 1967. Drugi model je nastajal na območju južnega Jadrana med Hrvaško in Črno goro, saj naj bi prebivalstvo želelo ekonomsko razdelitev jadranske obale na južni, srednji in severni Jadran, kakor so bila to nekoč uveljavljena imena. Glušić je trdil, da vse tri enote skupaj predstavljajo ekonomsko in geografsko enoto. (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 2, mapa 1/2, steno. bele. KMMO, 5. 7. 1967, 52) Toda kljub uspehom je bilo še vedno več primerov neuspehov, saj so posamezna podjetja iz ene republike imela težave pri odpiranju novih poslovalnic v drugih republikah. V gradivu je mogoče najti slovensko turistično podjetje Kompas, ki je imelo težave z odpiranjem novih poslovalnic v Srbiji, in podjetje Modna hiša (AJ, fond 507 CK SKJ, XXIII A KMMO, šk. 3, mapa 6, steno. bele. KMMO, 30. 5. 1968, 45), ki je bila skupen projekt jugoslovanskih tekstilnih podjetij. Modna hiša je bila s prvimi električnimi stopnicami v Jugoslaviji odprta leta 1961 v Ljubljani in se je s težavo širila v druge republike.

Zaključek

V drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja so bili jugoslovanski komunisti na ekonomskem področju še vedno v težavah. Tako opevanega enotnega ekonomskega sistema še niso vzpostavili, čeprav so se njegovi prvi obrisi vendarle pričeli kazati. Fond za nerazvite še naprej ni deloval kakor bi moral, saj je postal talec medrepubliških dogovorov, kje in koliko investirati. Večina članov zvezne KMMO je bila prepričana, da problema nerazvitih ne bodo nikoli rešili ali pa bo za to potrebnih vsaj nekaj desetletij. To je pomenilo, da do zlitja narodov ne bo prišlo, saj je bil predpogoj za zlitje enakost na vseh področjih – poleg enakosti na kulturnem in političnem tudi oz. predvsem na ekonomskem. Tako je bil tezi o zlitju narodov skupaj z idejnim preobratom v prvi polovici šestdesetih zadan še zadnji udarec, in sicer na ekonomskem področju.

Reference

AJ – Arhiv Jugoslavije. Fond 507 SKJ, A – CK SKJ Ideološka komisija.

AJ – Arhiv Jugoslavije. Fond 507 SKJ, A – CK SKJ, XXIII A, Komisija za međunacionalne i međurepubličke odnose.

Bilandžić, Dušan. 2006. Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005. Zagreb: Prometej.

Budding, Audrey H. 1998. Serb Intellectuals and the National Question 1961–1991. Harvard: Harvard University Press.

Haug, Hilde K. 2012. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. London: I. B. Tauris.

Ivešič, Tomaž. 2016. *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici.

Komunist, leto 1966.

Lorenčič, Aleksander. 2010. *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988: na poti v razpad*. V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, 261–278. Ur. Zdenko Čepič. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Milivojevic, Andrej. 2013. *Almost a Revolution: 1960s Liberal Reforms and Liberals in Slovenia, Croatia and Serbia*. Berkeley: University of California Press.

Ramet, Sabrina P. 2006. *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation 1918–2005*. Washington D. C.: Woodrow Wilson Center Press.

Shoup, Paul. 1968. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York: Columbia University Press.

Šik, Ota. 1972. *Der dritte Weg: Die marxistisch-leninistische Theorie und die moderne Industriegesellschaft*. Hamburg: Hoffmann und Campe.